Rahimi, F. (2018). Fethali Kaçar'ın Çağatay Türkçesi sözlüğünün sözcük bilimi açısından değerlendirilmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 7*(3), 1472-1499.

*Uluslararası **T**ürkçe **E**debiyat **K**ültür **E**ğitim Dergisi Sayı: 7/3 2018 s. 1472-1499, TÜRKİYE*

Araştırma Makalesi

FETHALİ KAÇAR'IN ÇAĞATAY TÜRKÇESİ SÖZLÜĞÜNÜN SÖZCÜK BİLİMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Farhad RAHIMI*

Geliş Tarihi: Haziran, 2018 ***Kabul Tarihi: Ağustos, 2018***

Öz

Kuzey-Doğu Türkçesinin ikinci dönemi olan Çağatay Türkçesi, Doğu Türklerinin 15. yüzyılın başlarından 20. yüzyılın başlarına kadar kullanılmaya devam eden yazı dilidir. Nevāyī'nin ölümünden sonra, onun eserlerinin kolayca okunması için, İslam dünyasının her bir köşesinde çeşitli sözlükler yazılmaya başladı. Genellikle Osmanlı İmparatorluğu, İran, Azerbaycan, Hindistan ve Türkistan'da yazılan ve Türk dilinin tarihî gelişimi için çok büyük bir değere sahip olan bu sözlükler bir sözlükçülük ekolü oluşturmuştur. İran sahasında da 'Alī Şīr Nevāyī'nin eserlerini anlamak üzere birçok Çağatay Türkçesi sözlüğü düzenlenmiştir. Bunlardan bir tanesi Feṭḥ-'Alī Bin Kelb-'Alī Bin Mürşid Ḳulı Bin Feṭḥ-'Alī Ḳacar-ı Ḳazvīnī tarafından 1861'de İran'da yazılmış ve Çağatay Türkçesi-Farsça bir sözlük olan Luġat-ı Etrākiyye'dir. Bu çalışmada inceleme konumuz olan sözlüğün sözcük bilimi açısından özellikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Başvurulan eserlerin sayfa numarası genellikle yay ayraç içinde bulunan ilk sayıyla, yayınlarda verilen beyit veya bölüm numarası ise ikinci sayıyla belirtilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Çağatay Türkçesi, Çağatay Türkçesi Sözlükleri, Nevāyī, Sözcük Bilimi, Fethali Kaçar, Luġat-ı Etrākiyye, İran, 19. yüzyıl.

EVALUATION OF THE FETHALİ KACHAR'S CHAGATAI TURKISH DICTIONARY IN TERMS OF VOCABULARY

Abstract

Chagatai Turkish, the second period of the North-East Turkic language, is a writing language that the Eastern Turks continue to use from the beginning of the 15th century until the beginning of the 20th century. After Nevāyī's death, various dictionaries began to be written on every corner of the world of Islam, so that his works could easily be read. These dictionaries, written mostly in the Ottoman Empire, Iran, Azerbaijan, India or Turkestan and having a great value for the history of Turkish language development have created a lexicographical schools. Also in the Iran field many Chagatai Turkish dictionaries were arranged to understand the works of 'Alī Şīr

* Dr.; Allame Tabatabai Üniversitesi, Tahran - İran, farhad_rahimi2007@yahoo.com.

Nevāyī. One of them was Luġat-ı Etrākiyye, written by Feṭḥ-'Alī Bin Kelb-'Alī Bin Mürşid Ḳulı Bin Feṭḥ-'Alī Ḳacar-ı Ḳazvīnī in 1861 in Iran and is a Chagatai Turkic-Persian dictionary. In this study, it has been attempted to reveal the characteristics of the dictionary we want to study in terms of lexical features. The page number of the submitted works is usually indicated by the first number in brackets, the number of couplets or sections given in publications is indicated by the second number.

Keywords: Chagatai Turkish, Chagatai Turkish Dictionaries, Nevāyī, Lexicology, Fethali Kachar, Luġat-ı Etrākiyye, İran, 19th century.

1. Feṭḥ-'Alī Ḳacar'ın Sözlüğü

Feṭḥ-'Alī Bin Kelb-'Alī Bin Mürşid Ḳulı Bin Feṭḥ-'Alī Ḳacar-ı Ḳazvīnī tarafından Nāṣıruddīn Şāh adına (hük. h. 1264-1313) 1861'de İran'da yazılmış Çağatay Türkçesi-Farsça bir sözlük olan bu eserin adı, *Luġat-ı Etrākiyye'dir*. İran'da beş nüshası vardır. Thury ve Romaskeviç nüshaları ile birlikte toplam yedi yazma nüshası bilinmektedir.

İran kitaplıklarında şu nüshalar bulunmaktadır (Dirayeti, 1389, s. 1056):

1. Tahran-Melik Milli Ktp. *(Meḳālīd-i Türkiyye)* (**ML**): nr. 396/1, 350 yaprak, istinsahı: h. 1280 (Efşar, Danişpejuh, 1363, s. 20-21).

2. Tahran-Milli Ktp. *(Luġat-ı Etrākiyye)* (**M1**): nr. F-1835, 427 yaprak (Envar, 1371: 286), istinsah: h. 1279 Aḥmed bin İsmā'īl el-Ḥüseynī.

3. Tahran-Milli Ktp. *(Behcetü'l-Luġat)* (**M2**): nr. F-1836, 420 yaprak, istinsahı: h. 13. yüzyıl (Envar, 1371, s. 287).

4. Kum-Merkez-i İhya-yı Miras-ı İslami Ktp. *(Meḳālīd-i Türkiyye)* (**İH**): nr. 4343, 352 yaprak, istinsah: h. 1280 (Eşkeveri, 1388, s. 406-407).

5. Tahran Üniversitesi-İlahiyat Fakültesi Ktp. *(Luġat-ı Etrākiyye)* (**TÜ**): nr. B-150, 241 yaprak (Hücceti, 1345, s. 3-4), istinsah: h. 1278.

2. Sözlükte Yer Alan sözcüklerin Değerlendirilmesi

Thury, LE'nin söyleniş biçimlerini vermekle örneğin Pavet de Courteille ve Şeyḫ Süleymān'ın sözlüğünde bulunan sözlerin nasıl söylendiğini göstermekte olduğunu, Pavet de Courteille, Zenker ve Budagov'un sözlerin yazılışlarında düştükleri yanlışlıkları da düzelttiğini

vurgulayarak onların bazı yanlışlarına değinmiştir. Thury, LE sözlüğünde bulunan ve genellikle de yararlanılan eserlerden kaynaklanan yanlış hususları düzeltmemiş, üstelik bunları diğer sözlüklerde bulunmayan maddeler gibi sunmuştur. Bu yanlışlar bağlamında burada onun dikkat çektiği bazı hususlar, sadece LE ve yukarıda adı geçen sözlüklerin farklılıklarını göstermek için verilmiştir:

Pavet de Courteille'den örnek: Guzenk (كوزنک) > Közeng (LE, Vambery) (Doğrusu: Gözenek); Tulġama > Tolġama (LE) (Thury, 1903, s. 17-18).

Zenker'den örnek: Turlamaḳ "sticken, bunt sticken" > Torlamaḳ (LE, Vambery); Tüzmek "erdulden, ertragen" > Tözmek (LE, Vambery); Tuġdaḳ "trappgans" > Toġdaḳ (LE, Vambery); Tuġur "zelt" > Toġur (LE, Vambery); Tuḳum "sattel, pferdedecke" > Toḳum (LE, Vambery); Toġmaḳ "önteni" > Tökmek (LE, Vambery); Tögmek "knüpfen" > Tügmek (LE); Toġuşmaḳ "sich schlagen, kämpfen" > Tögüşmek (LE); Tulaḳ "fusslappen, strumpfsocke" > Tolaḳ (LE, Vambery); Tülüküm "eine art gesang" > Tülügüm (LE), Tölügüm (Vambery); Tikermen "mühle" > Tėgirmen (LE, Vambery); Çulpan "morgenstern" > Çolpan (LE, Vambery) (Thury, 1903, s. 18-19).

Şeyḫ Süleymān'dan örnek (Kunos): Ėgelenmek "eğlenmek" > Ėglenmek (LE) (Thury, 1903, s. 19).

Thury'nin dediği gibi Doğu yazarlarınca yazılmış olan sözlükler, özellikle de *Ḫulāṣa-yı ʻAbbāsī* ve Kalküta sözlüğü, kopya edenlerin dikkatsizliği yüzünden birçok yanlış dil malzemesiyle doludur. Özellikle yazılı kaynaklardan çalışan Batılı Türkologlar yeterince eleştirel çalışmadıkları için ve yol gösterici bir ölçüt bulunmadığından dolayı bunların içinden sözlüklerine pek çok yanlışlar aktarmışlardır (Thury, 1903, s. 19-20). Thury, LE'nin söz malzemesinden bazısına dikkat çekerek Pavet, Süleymān, Zenker, Budagov ve Vambery'nin sözlüklerindekilerle karşılaştırmıştır:

1. Pavet: Almayaş; AŞ ve LE: Alma baş.

2. Otun. Zenker, açıklamayı /هزيم/ okuyup "vermek" anlamı vermiştir. Kalküta kaynaklı yanlış olan bu anlam, Heyzüm (هيزم) "odun" okunmalıdır.

3. Süleymān ve Pavet: Uratlaşmaḳ “parola vermek”; LE: Uranlaşmaḳ; Vambery: Örenlaşmaḳ. Uran “işaret” anlamı vermektedir.

4. Oḳlamaḳ. Pavet, HA kaynaklı olarak, bu söze yanlış anlam vermiştir. LE: “yüksek yerden kendini atmak”.

5. İşik/Ėşik. Pavet yanlışlıkla “ev, saray” demiştir; LE: “ev ve sarayın kapısı”; AŞ ve Vambery: “kapu”; Osmanlı ve Kazan Tatar Tr: İşik/İşek “kapu”.

6. Pavet, Zenker ve Budagov: Başın “şimşek”; Çağatay Tr: Yaşın/Yaşım ve Krgz.Tr: Casın. Bu yanlışlık da Kalküta sözlüğünde Yaşın (یاشن) sözünün Başın (باشن) yazılmasından kaynaklanmaktadır.

7. Başı Vemanlıḳ (Pavet) ve Baş Minlik “serkeşlik” (Süleymān). LE: Başı dumanlıġ (باشی دومانلیغ) “mağrur, inatçı, serkeş”; Vambery: Başım tumanlı.

8. Baġu. Zenker'de /چرا/ sözüyle açıklanan bu söz Kalküta'dan alınmış, ancak Farsça olan /چرا/ sözü burada “otlamak, otlak” değil, “niçin, neden” anlamına gelmekte ve bu da Naġu (نغو-ناغو) sözcüğüne işaret etmektedir (LE, Süleymān).

9. Bertik. Süleymān ve Pavet'te “kemik” denilmiş; LE: Pertik (پَرتیک) “kemik çatlaması, kemik kırılması”; Osmanlı Tr: Bertmek/Pertmek eyleminden Pertik (Aḥmed Vefīḳ); Budagov: Bertik; Kazan Tr: Birt-/Birtek.

10. Buday. Bu sözün LE, Pavet ve Süleymān'da “Özbeklerde bir nevi şarkı” biçiminde açıklaması olan bu ibaredeki şarkı sözcüğünün karşılığı olan Far. /سرود/, Zenker'de /برود/ biçiminde geçmektedir.

11. Bürge. LE, Vambery ve Süleymān'da doğru olarak “bire, Far. Keyk” anlamı verilmiş; ancak Pavet “keyk” sözünü (کیک), HA kaynaklı olarak, /کبک/ okuyup “keklik” anlamını vermiş; Zenker ise anlamların Farsça ile verildiğini unutarak, Türkçe “geyik” gibi okumuştur.

12. Buşmaḳ. Zenker, açıklamada geçen “ziyan” (زیان) sözcüğünü HA'daki biçimiyle “denan” (دنان) okumuştur.

13. Bülte (Doğrusu: Bölte). LE, Pavet, Budagov ve Zenker doğru olarak "sırtlan" demişler; ancak Süleymān: "söz, güftar". Yani Far. "keftar" (کفتار) sözcüğünü, "güftār" olarak okumuştur. Bu da Şeyḫ Süleymān'ın sözlüğünü yazılı kaynaklara dayanarak yazdığını göstermektedir.

14. Bidkan (بیدکان). Kalküta ve Zenker'de bulunan bu söz; LE, Pavet ve Süleymān'da olduğu gibi Yitigen/Yėtigen (یِتیکان) (Yittiken) sözünden başka bir şey değildir.

15. Bilnek. Pavet ve Süleymān'da Bilnek (بیلنک) biçiminde geçen bu söz, HA kaynaklı olup aslında peltek sözünden başka bir şey değildir.

16. Tacanmaḳ. LE yazarı, "sakınmak" (خودداری کردن) anlamı vermiş, ancak Zenker /خودداری/ sözünü, /خود را ری/ biçiminde okuyarak yanlış anlam vermiştir.

17. Toḳuş. LE, Pavet, Vambery ve Süleymān'da "sadme" (صدمه) olarak açıklanan bu söz; Zenker'de, HA kaynaklı olarak, "hidmet" (خدمه) sözü ile açıklanmıştır.

18. Tükek. Zenker'de, HA kaynaklı olarak, Tükek (توکاک) biçiminde verilen bu söz; Pavet, Süleymān ve LE'de Tükel (توکال) biçiminde verilmiştir.

19. Tügremek. LE, Pavet, Vambery ve Süleymān'da "mesdud etmek, kapamak" açıklamasındaki "mesdud" (مسدود) sözcüğü; Zenker'de, HA kaynaklı olarak, "mesrur" (مسرور) biçiminde verilmiştir.

20. Tomaġa. Zenker'de verilen "şahinin adı" anlamı, HA kaynaklı yanlıştır.

21. Çıtuḳ. Zenker, HA'nin çok özensiz istinsah edilmiş olan Paris Ktp. nüshası kaynaklı olarak, "suratsız, maḳbaż (مقبض) Çingiz Ḫan (چنکز), Moğ. şeytandır" açıklamasını vermiştir. LE, Pavet ve Süleymān'dan da öğrendiğimiz üzere burada 3 tane yanlışlık görülmektedir: 1. munḳabıż (منقبض) yerine maḳbaż denmiştir. 2. Çitker (چِتکَر) (Çitgir) yerine Çingiz denmiştir 3. Çitker ayrı bir madde başı olup anlamı da "Moğ. şeytan"dır. Yani burada iki ayrı madde bir arada verilmiştir.

22. Çımdımaḳ (چمدیماق). Zenker'in HA kaynaklı yanlışı olan bu söz; Pavet, Süleymān ve LE'de Çımdıġan (چِمدیغان) biçimindedir.

23. Ḫubulmaḳ. Zenker HA kaynaklı olarak "ölüyü mezardan çıkarmak" anlamını vermiştir. Bu yanlışlık, Far. derāmeden (درآمدن) "çıkmak" sözcüğünün, derāverden (درآوردن) "çıkarmak" biçiminde kaydedilmesinden kaynaklanmıştır.

24. Dünbül. LE, Vambery (dönbül), Zenker ve Süleymān'da "olgunlaşmamış meyve ve tahıl" anlamı verilmiş; ancak Pavet'te, ḥubūbāt (حبوبات) "tahıl" sözcüğü, ḥayvānāt (حيوانات) biçiminde verilmiştir.

25. Debr. Budagov, Diz (ديز) "diz" maddesini, Kalküta kaynaklı olarak, debr (دبر) biçiminde vermiştir.

26. Südermek. Zenker, HA'de söddemek (سوددماک) olan sözcüğü, södermek (سودارماک) biçiminde düzeltmiştir. LE, Vambery, Pavet, AŞ ve Süleymān: södremek/südremek.

27. Suḳar Barçuġı (سوقار بارچوغی). Pavet, Zenker ve Süleymān'da bulunan bu yanlış biçim, LE'de Su ḳabarçaḳı (سو قابارچاقی) (Doğrusu: Su ḳabarcuġı) biçimindedir.

28. Şadıldamaḳ (شاديلداماق). Zenker, HA'nin Paris Ktp. nüshası kaynaklı olarak, "cüdā (جدا) kerden-i āb (suyu ayırmak)" açıklamasını verir. LE, Pavet, Vambery ve Süleymān'dan da öğrendiğimiz üzere iki yanlış düzeltilmelidir: 1. cüdā yerine ṣadā (صدا) denmelidir. 2. Şadıldamaḳ yerine Şarıldamaḳ (شاريلداماق) "su ses çıkarmak" denmelidir.

29. Fereci. Pavet ve Süleymān: "çadır, kadınların kurdukları çadır"; LE: "kadınların giydikleri ferace". Aslında Far. Çadır "çadır; kadınların giydikleri ferace" anlamlarına gelmektedir ve bu iki sözlük yazarı birinci anlamı dikkate almış ve ikinci anlamın kadın sözcüğünü de birinci anlama katmışlardır.

30. Fişek. Pavet ve sonra da Zenker, "mūşek bāşed (fişektir)" biçimindeki açıklamayı, "mūşek (kurşun); bāşed (yarasa)" biçiminde anlayıp ona iki anlam vermişlerdir.

31. Ḳutur. Zenker, Kalküta kaynaklı olarak, "çerb" (چرب) sözüyle açıklamıştır. LE, Vambery, Pavet ve Süleymān: Ḳotur "cereb (جرب), ger veya uyuzu olan hayvan".

32. Ḳuba Ḳalmaḳı. Pavet ve sonra da Zenker, madde başı olan Ḳuba sözünü anlama ait olan Ḳalmaḳı sözüyle birleştirmiştir. LE: "Ḳalmaḳī dilinde: zırh".

33. Ḳulaġlaşmaḳ. LE "ser-gūşī (سرگوشی) konuşmak (birbirinin kulağına fısıldamak)". Pavet ise ser-gūşī sözünü, ser-zeniş (سرزنش) biçiminde vermiştir.

34. Kürek. Budagov, Kalküta kaynaklı olarak, "pül-i (پل) çūbin (tahtadan yapılmış köprü)" sözüyle açıklamıştır. Ancak pül sözcüğü, bīl (بیل) "kürek" biçiminde olmalıdır.

35. Labaşaḳ. LE: "kaba (قبا), üste giyilen giysi, kaftan". Pavet, Zenker ve Süleymān kaba sözünü, kayd (قید) biçiminde okuyup "kayd, inzibat" anlamını vermişlerdir.

36. Yasancaḳ. LE'de "süslenmeyi seven" olarak açıklanan ve yasan- eylemine dayanan bu sözün anlamı, Pavet ve Zenker'de yanlış verilmiştir (Thury, 1903, s. 20-30).

Bu örneklerden anlaşılacağı üzere Çağatay sözlüklerini özellikle de yazılı kaynaklara dayalı olanları çok özenle ve eleştirel yaklaşımla kullanmalıyız.

Hasan Eren ise Thury'nin eserinde LE'den aktardığı bazı sözcükleri düzelterek onun bu sözlüğe çok güvenip eleştirisiz kullanmasıyla ilgili tutumunu eleştirmiş, eski ve yeni Çağatay sözlüklerinde görülen bazı yanlışları tespit etmiştir:

LE'de bulunmayan ancak Süleymān ve Pavet'te doğru kaydedilen *İspir* "yırtıcı kuş" sözcüğü Vambery ve Radloff'ta yanlışlıkla İsir biçiminde yazılmıştır. LE'de *Ütrük* (اُوتروک) biçiminde kaydedilen sözcük, Pavet ve Süleymān'da *Onzel* (اونزل) biçiminde yazılmıştır. Bu sözcüğün doğru biçimi *Ötrük* "yalan" olacaktır. LE'de bulunmayan *Şişek* "iki yaşındaki kuzu", Radloff'ta yanlışlıkla *Şışal* biçiminde verilmiştir. Radloff'ta *Çapa* "kızak" biçiminde verilen sözcük de *Çana* olmalıdır, zaten *Çana* ile ilgili olan *Sanaḳ* "kızak" da aynı sözlükte yer almaktadır (Eren, 1950, s. 152-154).

Kalküta, Budagov, Zenker, Pavet, Süleymān ve Radloff'ta *Ḳumşum* (قومشوم) biçiminde geçen sözcük LE'deki biçimiyle *Tumşuġ* (تومشوغ) olacaktır. Kalküta ve Radloff'un *Balın* (بالین) "kıvılcım" biçiminde verdiği sözcük ise *Yalın* (یالین) olmalıdır. Kalküta, Budagov, Zenker, Pavet ve Radloff'ta *Bastun* (باستون) biçiminde geçen sözcük *Yastuḳ* (یاستوق); Kalküta, Budagov ve Zenker'de *Baġan* (باغان) "fil" biçiminde geçen sözcük ise *Yaġan* (یاغان) olacaktır (Eren, 1950, s. 154-155).

Kalküta, Budagov, Zenker ve Radloff'ta *Bayġaç* (بيغاچ) "ağaç" biçiminde geçen sözcük *Yıġaç* (ييغاچ) olacaktır. Kalküta, Budagov, Zenker, Pavet ve Radloff'ta *Banḳan/Banḳaḳ/Bayḳaḳ/Baygaḳ* "ceviz" biçimlerinde okunan sözcük Süleymān'da olduğu gibi *Yanḳaḳ/Yanḳaġ* (يانقاغ) veya LE'de olduğu gibi *Yaŋgaḳ/Yaŋgaġ* (يانكاغ) olacaktır (Eren, 1950, s. 156-157).

Kalküta, Budagov, Zenker, Pavet, Süleymān ve Radloff'ta *Bağrın* (باغرين) "tarak" biçiminde verilen sözcük LE'deki biçimiyle *Yağrın* (ياغرين) "kürek kemiği, yağrın" olacaktır. Bu yanlışlık Kalküta'da madde başı sözcüğün karşılığı olarak verilen "Far. şāne" sözcüğünden yalnızca "tarak" anlamını çıkarmaktan ileri gelmiştir. Hâlbuki *şāne*, "kürek kemiği, yağrın" anlamına da gelmektedir. Aynı biçimde Pavet, *Dalu* "kürek kemiği" sözcüğüne yanlışlıkla "tarak" anlamı vermiştir (Eren, 1950, s. 157-158).

Vambery'de Doltu, Budagov'da *Dültü*, Radloff'da *Doltu/Dültü,* LE'de *Dolġu/Döltü* ve "sırtlan" anlamında olan sözcüğün doğru biçimi Moğ. *Döltü* (دولتو) olacaktır (Moğolca biçimi: *Deltü çinua*). Süleymān bu sözcüğe "güvercin, keftar" anlamını vermiştir. Yani "sırtlan" anlamına gelen Far. *keftār* (كفتار) sözcüğünü, "güvercin" anlamına gelen Far. *kefter* (كفتر) sözcüğü ile karıştırmıştır (Eren, 1950, s. 158-160).

Zenker, Pavet, Süleymān gibi kişileri, Çağatay Türkçesi sözlüklerini muhakemesiz ve eleştirisiz kullandıkları için eleştiren Thury kendisi de bu sözlüğün muhakeme ve eleştirisini yapmamış, sözlüğün hiçbir yanlışını göstermemiştir. Onun LE'nin diğer sözlüklerde bulunmayan dil malzemesinden verdiği örneklerde tespit edemediği birçok yanlış bulunmaktadır. Hiç şüphesiz o tarihlerde Thury'nin elinde *Senglāḫ* gibi bir eser bulunsaydı yanlışların birçoğunu düzeltebilirdi. LE sözlüğünde genellikle yararlanılan eserlerden kaynaklanan bu yanlış maddeler veya anlamlandırmalar bağlamında burada sadece SG'den farklı olan, genellikle HA'nin yanlış istinsah edilmiş nüshalarından kaynaklanan ve Thury'nin verdiği listede düzeltilmeden yer alan bu yanlışlardan birkaç örnek verilmekle yetinilecektir:

Yanlış Biçim	Doğru Biçim (SG)	Yanlışın Tespit Edilebilen Kaynağı
Aba	Ebe	
Ebek/Ebük	İbik/Übük	
Atıḳ/Atıġ	Ayıḳ/Ayıġ	
Açışmaḳ	Açılışmaḳ	
Aḫşız	Iḫşız	
Araḳmaḳ	Aramaḳ	HA
Armamaḳ	Arbamaḳ	HA
Azruḳ	Aranduḳ	HA
Aġ pėy	Aġ biy	
Aġızla- “ses çıkarmak”	Aġırla- “ağırlamak”	
Alġut “yavaş, sessiz”	Alġur	
Allın “süslü çelik”	Āhār	
Oṉgat- (اُنکاتماق) “oturtmak”	Aṉglat- “anlatmak (اکلتماق)” (AŞ)	
Uçra-	Uç-	
Oḫşıtmaḳ	Oḫşaşmaḳ	HA
Uramış	Ödemiş	
Urayış	Uzalış	
Ortanmaḳ	Ornatmaḳ	HA
Ördeṉg	Ürüṉg (SG: Avruṉg)	HA
Urġaçı	Örkebçi	HA
Ürlen- “dağılmak”	Örlen- “yükselmek”	
Urmaḳ “ürümek”	Ürmek	HA
Ök- “dökmek”	Ük- “toplamak”	
Ökül- “dökülmek”	Ükül- “toplanmak”	
Umurun	Ömüdün	HA
Oyaḳ-	Oyġan-	
Oynayutlaş-	Oynayu talaş-	
İzleşmek “birbirinin gönlünü almak”	“izleşmek, birlikte iz sürmek”	HA
Iġnaḳ	Baġtaḳ	
İmgekdürmek “emekletmek”	İmgeklemek “emeklemek”	
İneşlenmek	İnişlemek	
Buşış	Püştov	HA
Buşḳanmaḳ	Buşurġanmaḳ	HA
Büge “belden yukarı”	Bökse	
Bügren-	Bükrey-	
Bügeliz “şeker kamışı”	Bu kelīz “bu arı” (SG: yok)	
Bibek “biber yaprağı”	“göz bebeği”	HA
Birikmek	Bėrkimek	HA
Bilgürme “bilgili”	Bilgülüg	
Bėṉgiz	Bėṉgzeş (SG: Bėṉgziş)	
Pus-	Bos-	

Pėy	Biy	HA
Taḳar	Taḳa	
Talışmaḳ	Talpınmaḳ	HA
Tanĝızġa-	Tanĝırġa-	AŞ
Tayar “kazan”	Tayar dik “kayar gibi”	
Tayaylmaḳ	Tayılmaḳ	HA
Topar	Topal	HA
Tüpse	Tübiye	
Turġuz	Turġud	
Turġuḳ	Turġun	
Türgen “fazla, çok”	“tez, çabuk”	HA
Tuzġurmaḳ	Turġuzmaḳ	
Toġınġan	Toġġan	HA
Toluşmaḳ	Tolġaşmaḳ	
Tuylamaḳ	Tünlemaḳ	
Titlemek	Titilmek	HA
Tılılmaḳ	Tıyılmaḳ	HA
Çalar	Çalapar	HA
Çisenĝ	Cinĝsenĝ	
Çigrüg	Çėgirdek	HA
Ḫuşla	Ḫubla (AŞ)	NS
Dodaġ	Duvaġ	HA
Dögdemek	Dügükdemek	HA
Dögük “ıslık”	–	BL
Dolġu	Döltü	
Digliş	Yekleş	HA
Soralaş-	Sözleş-	
Su ḳabarcaḳı	Su ḳabarcuġı	
Soḳla-	Soġla-	
Sügillik	Sökellik	
Söytencilemek	Seytelçilemek	HA
Sılamaḳ	Sılmaḳ	HA
Sınılmaḳ	Sılılmaḳ/Sılınmaḳ	HA
Sivürgülük	Sivüklük/Siviklik	HA
Sıġur- “sığınmak”	“sığdırmak”	
Şaşlik	Şaşılıḳ (SG: Şaşilik)	HA
Şebe	Şibige (SG: Şibike)	
Şeyn “inleme”	“ayıp; gürültü”	
Ṭurr̄ıd	Ṭarr̄ıd	
Fac	Poçaġ	
Ḳaburcuḳ	Ḳabarcuḳ	
Ḳabılmaḳ	Ḳabarmaḳ	HA
Ḳata ḳalḳan “kurumuş deri”	Ḳata ḳalġan “katılaşmış”	
Ḳatılḳaḳlıġ	Ḳatılmaḳlıġ	
Ḳaşınĝ	Ḳaşanĝ	
Ḳaşlınĝ	Ḳaşanĝ	HA

Ḳaḳal-	Ḳaḳıl-	
Ḳalalmaḳ	Ḳalḳımaḳ	
Ḳalpan- “örtünmek”	Ḳalıban “kalıp”	
Ḳalturmac	Ḳolturmac	
Ḳalmaş “paylama, incitme”	Ḳalış	BL
Ḳavruşmaḳ	Ḳavuşmaḳ	HA
Ḳavşal-	Töşel-	
Ḳaycurma	Ḳabçurma	HA
Ḳıbsın	Tiyin	
Ḳara bilegi	Ḳarı yiligi (SG: Ḳara yilikli; ŞT: Ḳarı yilik)	HA
Ḳanıc	Sağınc	BL
Ḳutan	Ḳonam	
Ḳurerşen͡g	Ḳurdeşen͡g	HA
Ḳorub	Ḳorp	
Ḳozġal	Ḳomarġal	AŞ
Ḳurı	Tavşan ḳurtı	HA
Ḳoşı	Ḳoşnı	
Ḳulaġraḳaḳ	Ḳulaġ tutmaḳ	HA
Ḳoşluḳ	Ḳoşuḳluḳ	
Ḳoyatluḳ	Ḳoba ḳuşluḳ	HA
Ḳudaḳ	Ḳovaḳ	HA
Ḳışlanmaḳ	Ḳışlamaḳ	
Kepir	Kepī (BR)	
Gücürüci	Güdüci	HA
Gerfeke	Kerefke	
Küçi	Gürci	HA
Kükrenmek	Kükremek/Kükreşmek	
Gėv	Gün yan͡glamışı (SG: Kiyünüklemişi)	
Maraḳ	Murıḳ	
Mügel- “eğilmek”	Mun͡gal- “bunalmak”	NS
Mul “muhtaç”	Ḳul “kul”	AŞ
Mırvaḳ “köle”	Mayruḳ “topal”	BL
Nitelin	Niteyin	
Nimse	Nime/Nimerse	
Niler “dört”	“neler”	HA
Yatuḳ	Yatuġan	AŞ
Yarlaġucı	Yırlaġucı	
Yalanmaḳ	Yalınmaḳ	BL
Yaylanmaḳ	Yaylamaḳ	
Yicin “yiyecek”	Biçin “maymun”	
Yüknüt “kirpi”	Yigit “yiğit, genç”	
Yuzat-	Tüzet-	
Yüküçi	Yükürci	HA
Yol-	Yolda-	
Yolunmaḳ	Yolatmaḳ	HA

Yėnürmek	Yėvütmek/Yėvütkemek	HA
Yiyüt-	Yėvüt-	
Yėlgüc	Yėlpigüc	HA

● LE'de e/ė sesleri birbirinden ayrıldığı hâlde bu sesler, Thury'nin yayınında ayrılmamıştır: Eglenmek (ایکلانماک) > Ėglenmek, Egrim > Ėgrim (Thury, 1903, s. 37).

● Thury'nin LE'nin diğer sözlüklerde bulunmayan dil malzemesinden verdiği örneklerde yanlış okuduğunu tahmin ettiğimiz bazı maddeler bulunmaktadır: Ebüsün "abla" (Thury, 1903: 31) > Abusun; Egişmek "eğilmek" (32) (Yazmalar: Ekişmek) > Ekşimek "ekşimek"; Inalmaḳ (38) > İnelmek; Bazlauk (38) > Pazlavuḳ; Çitger (45) (Yazmalar: Çitgez) > Çitgir; Şen (شَین) (50) > Şeyn; Gerdizdi (57) (Yazmalar: Gerd-i Yizdī) > Gerd-i Yezdī; Kömmek (59) > Kömek.

● Thury'nin elindeki nüsha aynı adı taşıyan *(Behcetü'l-Luġat)* M2 nüshasına benzemektedir. Örn. Thury (42), M2, ML, İH: Taşırḳamaḳ/Taşırġanmaḳ; M1, TÜ, SG (585): Taşırġanmaḳ.

Thury (43), M2, ML, İH: Turumcan; M1, TÜ: Turumcaḳ; SG (650): Turmucaḳ.

Thury (60), M2, ML, İH: Maraḳ; M1, TÜ: yok.

Thury (61), M2: Nimse "nesne"; M1, ML, İH, TÜ: yok.

Her ne kadar aynı adı taşımasalar da Thury'nin elindeki nüshanın ML/İH nüshalarına benzerliğini gösteren örnekler de bulunmaktadır.

Örn. M1, M2: Ḳaşanĝ/Ḳaşlınĝ; Thury (52), ML, İH: Ḳaşanĝ/Ḳaşınĝ/Ḳaşlınĝ; TÜ: yok; SG: Ḳaşanĝ (1012).

M1, M2, TÜ: Aġırḳu; Thury (32), ML, İH: Aġrıḳu; SG: Aġrıġu (1012).

● Thury'nin LE'nin diğer sözlüklerde bulunmayan dil malzemesinden verdiği örneklerde bulunan ve elindeki nüshadan kaynaklanan bazı yanlış maddeler veya anlamlandırmalar diğer nüshaların yardımı ile düzeltilebilmiştir:

Thury (44), M2, ML, İH: Cendel; M1, TÜ, SG (800): Cendek.

Thury (36), M1, M2, TÜ: İzleşmek “birbirinin gönlünü almak”; ML, İH, SG (355): İzleşmek “izleşmek, birlikte iz sürmek”.

Thury (55), M2, ML, İH: Ḳutan; M1, TÜ, SG (1135): Ḳonam.

● LE'de AŞ kaynaklı yanlışlar bulunmaktadır:

1. **Uġan** (اُوُغان) “Tanrı” ▒ Yazmalar, AŞ (138b): Ġan (غان). Verilen örnekten de anlaşılacağı üzere Uġan sözcüğü, o ġan biçiminde değerlendirilmiştir. *bk*. AŞ (47b), SG (261)// DLT: Ugan “muktedir”; Ugan Teŋri “kadir Allah” (36)// Özb.Tr.İzahlı: Uğan (II/291)// Derleme: Uğan/Oğan.

2. **Saypamaḳ** (سَيپاماق) “harcamak, dağıtmak, saçmak” ▒ Yazmalar, AŞ (128a): Sıyparmaḳ (سِيپارماق)// *bk*. SG (915), MK (329, 105a/1)// DLT: Saypa- “harcamak, çar çur etmek” (811).

● LE'de BL kaynaklı yanlışlar bulunmaktadır:

Tundı (تُوندی) “dindi, durdu” ▒ Yazmalar, BL (50b): Türmed (تُرمد). “kadeh”. BL'de şu örnek verilmiştir: Tuttı Behrām cām-ı nīlüferī/Türmedī kim yasılḳay ol siperī (50b). Bu beyit| Yazmalar, SG (93): İçti Behrām cām-ı nīlūferī/Tundı kim yasalġay ol siperī// AŞ: Tun- “güneş veya ateşe dikkatle bakıp göz donmak” (99b)// SG: Tunmaḳ “kararmak; göz kararmak, kamaşmak” (702/708)// DLT: Tun- “gök bulutlanmak, kapanmak; tıkanmak, kapanmak” (900)// Vambery (267), Radloff (766): Tun- “düşünmek, derin derin düşünmek”// Fazilov: Tunmaḳ “dinlenmek, rahatlamak; durmak” (III/255)// Krgz.Tr: Tun- “dinmek; durulmak; ağırlaşmak” (759); Tunar- “kararmak, karanlık basmak; kör olmak”; Tuncura- “tam bir rahat ve sükûn içinde bulunmak; kederli ve düşünceli olmak” (760)// Mlk.Tr: Tunuk- “tıkanmak, boğulmak” (409)// Derleme: Tın- “susmak”; Tum-/Tun- “suya batmak, dalmak”; Dun- “kederlenmek, düşünmek; dinmek, durmak”// Azb.Tr.Ağız: Tum- “düşünceye dalmak, gözü donmak”// Moğ-Les: Tunu-/Tuna-/Tung- “yığılmak, çökmek; durulmak, berraklaşmak” (1300).

● LE'de NS kaynaklı yanlışlar bulunmaktadır:

1. **Ḫubla** (خُوبلا) “çakmak” ▒ Yazmalar: Ḫuşla (خُوشلا)// NS: Ḫusla (80a)// AŞ: Ḫubla (115a)// SG yazarı, AŞ ve NS'de bulunan bu maddelerin yanlış olduğunu kaydetmiştir (1084).

2. **Tamcı** (تامجی) "damla" ▒ Yazmalar, NS (70b): "damlama yeri; damla"// AŞ (78a), SG (604): "damla".

● LE'de SG kaynaklı yanlışlar bulunmaktadır:

Dübdürün (دُوبدورون) "ayak sesi" ▒ Yazmalar, SG (863): "dokuma tezgâhında ayakla basılan tahta" anlamı da verilmiştir. AŞ'de (120a) bir sonraki maddesi olan Dupḳu maddesinin anlamından karışmış olabilir.

● LE'de HA kaynaklı yanlışlar bulunmaktadır: Felken > Fesligen; Şingeg > Şėnlik; Sivürgülük > Sivüklük/Siviklik; Singüli > Sin̂girli yapraġ; Sıḫlayın > Sincileyin; Sınılmaḳ > Sılınmaḳ; Sılamaḳ > Sılmaḳ; Sırzaş > Sırdaş; Söytencilemek > Seytelçilemek; Sudat > Suvat; Suvaġın > Sudaġın; Sögür > Sögüd; Suḳur > Suḳsur; Sazu > Sayru; Saylamaḳ > Saplamaḳ; Digliş > Yekleş; Dolalı > Düley; Düsünmek > Düşünmek; Dodaġ > Duvaġ; Daḫır > Daḫsar.

LE'de birçok sözlüğe geçen HA kaynaklı yanlışlar bulunmaktadır:

1. **Suḳsur** (سُوقسور) ▒ Yazmalar, HA (39b): Suḳur (سُوقور). Bu yanlış birçok sözlüğe geçmiştir. Örn. *bk.* SL (191), Radloff (633), Kadri (III/149), Vambery (298)// SG: "erkek ordek, suna" (949)// AŞ: "bir tür ördek" (134a)// Kzk.Tr: Suqsır (493)// Krgz.Tr: Suksur (667)// YUyg.Tr: Soxsur (358).

2. **Sübüklemek** (سُوبوکلاماک) ▒ Yazmalar: Sübülemek/Süpülemek. Bu HA kaynaklı yanlış (38b) birçok sözlüğe geçmiştir. Örn. SL (188), Radloff (740), Kadri (III/128), Pavet (351)// SG: سوبوکلاماک (921).

3. **Çecek** (چَجَک) "akşam yemeğinden sonra yenilen meyve ve kuru yemiş" ▒ Yazmalar: Cincek (جِنجَک). "soy ağacı". SG'de (783) madde anlamı olarak verilen şeb-çere (شبچره) sözcüğü, HA kaynaklı (31a) yanlış olarak, şecere (شجره) "soy ağacı" biçiminde verilmiştir. Bu yanlış biçim ve anlam, birçok sözlüğe de geçmiştir. Örn. *bk.* SL (141)// SG: Çecek (783).

4. **Tulf** (تُولُف) "tortu, çökelti, posa" ▒ Yazmalar, HA (28b): "meslek". SG'deki şufl (ثفل) "tortu" sözcüğü, şuġl (شغل) "meslek" biçiminde yazılmıştır. Bu yanlış birçok sözlüğe geçmiştir. Örn. *bk.* SL (125)// SG: "şufl (tortu) sözcüğünün değiştirilmiş biçimidir" (699).

5. **Tayancaḳ** (تايانجاق) "dayanak, dayanılacak yer" ▒ Yazmalar: "mızrağa dayanmak". HA kaynaklı yanlış olarak (26a) mızrak sözcüğü SG'de (627) bir sonraki madde olan Teyze (تيزه) sözcüğünden karışmış, ancak Teyze sözcüğü de, nīze (نيزه) "mızrak" biçiminde yazılmıştır. Bu sıradan karıştırma, birçok sözlüğe geçmiştir. Radloff: Tayançaḳ "mızrakların birbirine dayandırıldığı yer"; Tayançıḳ "teyze" (703); Pavet (211), Zenker (250): Tayancaḳ "mızrakların birbirine dayandırıldığı yer; teyze". Görüldüğü gibi Teyze maddesi nīze biçiminde Tayancaḳ'ın anlamına dahil edilince Teyze maddesinin anlamı olan "teyze" de Tayancaḳ'ın ikinci anlamı sanılmıştır// Mlk.Tr: Tayançak/Tayanç (387)// YUyg.Tr: tayançuḳ/Tayanç/Tayanġuç (394/395).

6. **Altav** "altılı" ▒ Yazmalar: Altılu "akciğer". SG'de Altav "altı tane" (170) maddesindeki Altav sözcüğü, HA kaynaklı yanlış (11a) olarak, Altılu biçiminde yazılmış, şeş (شَش) "altı" sözcüğü ise şüş (شُش) "akciğer" sanılmış olmalıdır. Bu yanlış, SL sözlüğüne de (19: Altılıḳ "akciğer") geçmiştir.

7. **İş ḳor** "iş yapan" ▒ Yazmalar: "savaş alanı, kavga". SG'de madde anlamı olarak verilen kār-güzār (كاركزار) "iş yapan" sözcüğü, kār-zār (كارزار) "savaş alanı" biçiminde verilmiştir. HA kaynaklı yanlış olmalıdır (18a). Bu yanlış, SL'ye de geçmiştir (53). *bk.* SG (378).

● LE'de bazı ilgi çekici yanlışlar bulunmaktadır: Aḳnabınıñgnı (آقنابِنْنِنْكنى) > Āftābıñgnı (آفتابينكنى); Toġançı (تَوغانچى) > Yatuġançı (ياتوغانچى); Cecücek (جاجُوجاک) > Çöçek (چوچاک); Cıġtük (جِغتوک) > Cüftüñg (جُفتونک); Çıġut (چِغوت) > Cetūt (جَتوت); Çökürmegiñg (چَوكُورماكينک) > Çü görmegüñg (چُو كَورماكونک); Cavadınḳol (جَوادِنقول) > Cö'ün ḳol (جَوأون قول); Cevabir (جَوابِر) > Coymaḳ (جَويماق); Daylamaḳ (دايلاماق) > Depelemek (دپه لاماک); Senātīn (سَناتين) > Sefāyin (سَفايِن); Sutḳur (سُوتقور) > Soḳḳu (سَوققو); Fac (فاج) > Poçaġ (پوچاغ); Ḳıbsın (قِبْسِين) > Tiyin (تِيْيِين); Yüknüt (يُكنُت) > Yigit (يِكيت).

● LE'de diğer sözlüklerin yanlışlarını düzelten hususlar bulunmaktadır:

1. **Tuñgal** (تُنغال) ▒ *bk.* FV (672)// SG: Tañgal/Tanḳal "genel hüküm" (615)// AŞ: Tanḳal "toplanması için askere haber vermek" (80a)// CC: Tunga- "bildirmek, ilan etmek"; Tungovul "bildirme, haber verme" (197)// Moğ-Les: Tungga-/Tunggaga-/Tungā- "bilmek, karar vermek, düşünmek" (1298/1299); Tunggag/Tunhag/Tunghag "bildiri; buyruk"; Tunggagla-/Tunhagla-

/Tunghagla- “bildirmek, açıklamak”; Tungaglal/Tunhaglal/ Tunghaglal “açıklama, duyuru” (1299).

2. **Tirenĝ/Tiringĝ** (تیرانک-تیرینک) ▒ SG: Tėrinĝ (735)// AŞ: Tėrinĝ (83a/430)// Sİ: Tirenĝ (449, 5990)// DLT: Terinĝ (871)// CC: Tereng (185)// Krgz.Tr: Terenğ (727).

● Bu sözlükte, düzeltilmeyen ve yararlandığını düşündüğümüz kaynağı aşağıda parantez içinde belirtilen bazı maddelerin ya da anlamlarının yanlış olma ihtimali çoktur.

Artamaḳ “hızlı yol gitmek” (AŞ/BL) (Doğrusu: Artıl- “ardılmak”).

Artaḳıb “hızlı gitmiş, koşuşturmuş” (BL) (Doğrusu: Artıl- “ardılmak”).

Aşıḳmaḳ “baştan savılmak” (BL).

Aynoş “Moğ. sevgili” (FV) (Doğrusu: Oynaş).

İlfisi “mangırları, bakır paraları”.

İndürdi “davet etti” (AŞ).

Baslamışı “yenmek; ele geçirmek” (SG) (Doğrusu: Basmışı).

Tebikçi “Moğ. casus” (FV).

Tekemişi “Moğ. hızlı arama; hızlı gitme, koşuşturma” (SG).

Tekeşmişi “padişahın önünde hediye sunmak ve yer öpmek” (SG).

Tėtik “hastalığı yüzünden saçmalayıp şakalar yapan hasta” (SG) (AŞ: Teyik).

Tilin “dilim, parça; ayak izinden oluşan yol” (AŞ/SG).

Ḫubla “çakmak” (AŞ).

Devlet Ayab “Emīr Niẓāmu'd-dīn ‘Alī Şīr Nevāyī'nin küçük kardeşinin adı”.

Dögük “yürek çarpıntısı”; **Dögükdemek** “yürek çarpmak” (SG) (GS-Yazma-TB)

Dėb Baḳuy “Alanca bin Türk bin Yāfeṣ bin Nūḥ'un oğlunun adı. Moğul dilinde Dėb mevki, taht ve talih, Baḳuy ise büyük anlamına gelir” (SG/ŞT) (Doğrusu: Dėb Yaḳuy)

Baḳuy “Moğ. büyük” (SG) (Doğrusu: Yaḳuy).

Saḳıt “Mars, Merih gezegeni” (SG) (KB: Sewit “Venüs”).

Seyrün “serin veya ılıman hava” (SG) (Sėrün?).

Saḳaldurluḳ “kadınların yüzlerini süsleyen ve çene altından geçirilip sakal gibi görünen inci bağı” (SG) (Doğrusu: Saḳalduruḳ).

Sired “sürat, hızlılık, ivinti” (AŞ) (Sırt “ṣāne (sırt)”; Ṣāne “Far. atın sıçrayıp atlaması”).

Şük “doğru sözlü” (SG) (Doğrusu: “sessiz, sakin”).

Ġarbarmaḳ “kalburlamak, elemek” (SG).

Fayḳur “bok böceği” (SG) (BR: Fayḳur/Ḳayḳur) (Ḳıḳur?Ḳonḳuz?).

Ḳaş ḳaram “alış verişte hile yapan, borcunu ödemeyen”.

Ḳarḳusı “görünür, belirir” (NS: “سیاهی مینماید”) (Ḳaraġusı?Ḳaralġusı?).

Ḳarmaş “karışıklık, karışım, karmaşa”.

Ḳayalmaḳ “dönmek” (AŞ).

Ḳotanab “ay ağılı, ayla” (NS).

Ḳucaşlan- “kucaklaşmak” (AŞ/NS).

Ḳoyan “[aşağı, alt]; iniş, eğimli yer” (AŞ).

Ḳırıḳ “Moğ. kapalı, kapanmış” (SG) (Vassaf, Doğrusu: Ḳorıḳ) “Taşkent ve Ḳuya kenti arasında bulunan ve yedi günlük yolu olan bir çölün adı” (SG).

Kevzen “gelincik denen hayvan” (SG) (Yazmalar: Gevzen) (Doğrusu: Küzen).

Görecek “ayna, gözgü”.

Mayuḳ “meyve veya tomurcuğun üzerindeki kabuk” (AŞ).

Yanĝmaḳ “yanıltmak, şaşırtmak” (SG).

Yilemek “aydınlatmak, ışıklandırmak, ışıtmak, parlatmak” (SG) (Doğrusu: Bilemek)

Sonuç

Feṯḥ-ʻAlī Bin Kelb-ʻAlī Bin Mürşid Ḳulı Bin Feṯḥ-ʻAlī Ḳacar-ı Ḳazvīnī tarafından 1861'de İran'da yazılmış ve Çağatay Türkçesi-Farsça bir sözlük olan bu eserin adı *Luġat-ı Etrākiyye'dir*. İran'da beş nüshası vardır. Thury ve Romaskeviç nüshaları ile birlikte toplam yedi yazma nüshası bilinmektedir. Nevāyī'nin eserleri başta olmak üzere birçok Çağatay Türkçesi eser taranmıştır. Bu sözlükte SG, HA, BL, AŞ, NS, FV ve BR gibi sözlüklerden yararlanılmıştır. 8578'e yakın kırmızı mürekkeple yazılı sözcüğü içinde barındıran bu sözlük, Çağatay Türkçesinin sözcük dağarcığını görmemiz açısından değer taşımaktadır. Feṯḥ-ʻAlī Ḳacar'ın 19. yüzyılda Çağatay Türkçesine ait eser ve sözlüklerden hareketle bu tarihî lehçenin sözlüğünü ortaya koymaya çalışması son derece önemlidir. Diğer Çağatay Türkçesi sözlüklerinde olduğu gibi LE'de de bazı yanlışlar bulunmaktadır. Bunların bir kısmı yararlanıldığı eserlerde olan ve düzeltilmeden esere alınan hususlar, bir kısmı ise Çağatay Türkçesi metinlerinin yanlış okunuşundan kaynaklanmaktadır. LE'de diğer sözlüklerin yanlışlarını düzelten hususlar bulunmaktadır.

Kısaltmalar

bk.	Bakınız
Far.	Farsça
h.	hicri
hük.	hüküm sürdüğü tarih
haz.	yayına hazırlayan
Ktp.	Kütüphanesi
LE	Luġat-ı Etrākiyye
Moğ.	Moğolca
nr.	numara
öl.	ölümü
Örn.	örneğin
s.	sayfa
ş.	şemsi
TDK	Türk Dil Kurumu
Yazmalar	LE sözlüğünün değerlendirilen nüshaları

Kaynaklar

‘Abdu'l-Cemīl Naṣīrī. *Kitāb-ı Türkī*. Tahran Üniversitesi-Merkez Ktp., nr. 8336 el yazması. **NS**

‘Abdu'llāh Vaṣṣāf. *Tārīḫ-i Vaṣṣāf (Ferheng-i Vaṣṣāf bölümü)*. İran-Tahran Meclis Ktp., Sebt nr. 2221 taş basması (Bombay, h. 1269). **FV**

‘Abdu'llāh Vaṣṣāf. *Tārīḫ-i Vaṣṣāf*. İran-Tahran Meclis Ktp., Sebt nr. 2221 taş basması (Bombay, h. 1269). **Vassaf**

‘Alī-şīr Nevāyī. *Külliyāt-ı Nevāyī*. Tebriz-Milli Ktp., nr. 3582 el yazması. **Külliyat-Yazma-TB**

Behbutov, S. (1999-2003). *Azerbaycan Dialektoloji Lüğati*. (Cilt I-II). Ankara: TDK. **Azb.Tr.Ağız**

Borovkov, A. K. (1961). *Bedā’i‘ al-Luġat: Slovar Ṭāli‘ Īmānī Geratskogo K Soçineniyam Alişera Navoi*. Moskova: Akademiya Nauk SSSR İnstitut Narodov Azil. **BL**

Budagov, L. (1869-1871). *Sravnitelnıy Slovar Turetsko Tatarskix Nareçiy*. (Cilt I-II). Peterburg. **Budagov**

Courteille, P. de. (1870). *Dictionnaire Turk-Oriental* [Doğu Türkçesi Sözlüğü]. Paris. **Pavet**

Dirayeti, M. (ş. 1389). *Fihristvare-i Dest-niviştha-yı İran (Dena)*. (Cilt 8). Tahran: Kitabhane, Müze ve Merkez-i Esnad-i Meclis-i Şura-yı İslami.

Efşar, İ., Danişpejuh, M. T. (ş.1363). *Fihrist-i Nüshaha-yı Hatti-yi Kitabhane-yi Milli-yi Melik*. (Cilt 5). *Mecmuaha ve Cönkha*. Tahran: Hüner.

Envar, A. (ş.1371). *Fihrist-i Nüsah-ı Hatti-yi Kitabhane-yi Milli-i İran*. (Cilt 4). Tahran: Kitabhane-yi Milli-i İran.

Erbay, F. (2008). *W. Radloff'un ‘Opıt Slovarya Tyurkskih Nareçiy’ adlı eseri ve eserde geçen çağatay türkçesine ait kelimelerin incelenmesi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. **Radloff**

Ercilasun, A. B. (2014). Akkoyunlu, Ziyat, *Kâşgarlı Mahmud: Dîvânu lugâti't-Türk*. Ankara: TDK. **DLT**

Eren, H. (1950). Çağatay lügatleri hakkında notlar. *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, *8*(1-2), 145-163.

Eşkeveri, A. H. (ş.1388). *Fihrist-i Nüshaha-yı Hatti-yi merkez-i ihya-yı miras-ı İslami*. (Cilt 10), Kum: Vefa.

Fazilov, E. (1985). *Ali Şer Nevaiy asarlari tilining izahli lugati*. (Cilt I-IV), Taşkent 1983-. **Fazilov**

Feṭḥ-‘Alī Ḳacar-ı Ḳazvīnī. *Behcetü'l-luġat*. İran-Tahran Milli Ktp., nr. F-1836 el yazması. **M2**

Feṭḥ-‘Alī Ḳacar-ı Ḳazvīnī. *Etrākiyye*. İran-Tahran Üniversitesi-İlahiyat Fakültesi Ktp., nr. B-150 el yazması. **TÜ**

Feṭḥ-‘Alī Ḳacar-ı Ḳazvīnī. *Lüġat-ı Etrākiyye*. İran-Tahran Milli Ktp., nr. F-1835 el yazması. **M1**

Feṯḥ-ʻAlī Ḳacar-ı Ḳazvīnī. *Meḳālīd-i Türkiyye*. İran-Kum-Merkez-i İhya-yı Miras-ı İslami Ktp., nr. 4343 el yazması. **İH**

Feṯḥ-ʻAlī Ḳacar-ı Ḳazvīnī. *Meḳālīd-i Türkiyye*. İran-Tahran Melik Milli Ktp., nr. 396/1 el yazması. **ML**

Ḥakīm Muḥammed Ḫoyī. *Ḫulāṣa-yı ʻAbbāsī*. Tahran-Meclis Ktp., nr. 855 (Sebt nr. 13670) el yazması. **HA**

Grönbech, K. (1992). *Kuman lehçesi sözlüğü: Codex Cumanicus'un Türkçe Sözlük Dizini*. çev. Kemal Aytaç, Ankara: Kültür Bakanlığı. **CC**

Hücceti, M. B. (ş.1345). *Fihrist-i nüshaha-yı Hatti-yi kitabhane-yi Danişkede-yi ilahiyat ve maarif-i İslami-yi danişgah-ı Tahran*. Denetleme: Muhammed Taki Danişpejuh, Tahran.

Kaçalin, M. (2011). *Niyāzi: Nevāyī'nin sözleri ve Çağatayca tanıklar (el-Luġātu'n-Nevāiyye ve'l-İstişhādātu'l-Caġātāiyye)*. Ankara: TDK. **AŞ**

Kadri, H. K. (1927-1945). *Türk lügati*. (Cilt I-IV). İstanbul. **Kadri**

Lessing, F. (2003). *Moğolca-Türkçe sözlük*. (Cilt I-II). (*Çev*. Günay Karaağaç). Ankara: TDK. **Moğ-Les**

Magrufova, Z. M. (1981). *Özbek tilining izahlı lugati*. (Cilt I-II). Moskova. **Özb.Tr.İzahlı**

Mīrzā Mehdī Ḫan Esterābādī. *Senglāḫ*. İran-Tahran Milli Ktp., nr. F-1141 el yazması. **SG**

Muhammed Hüseyin Bin Halef-i Tebrizî (2000). *Burhân-ı Katı*. (*Çev*. Mütercim Âsım Efendi, (H*az*. Mürsel Öztürk ve Derya Örs). Ankara: TDK. **BR-TDK**

Muhammed Hüseyin Bin Halef-i Tebrizî (ş.1342). *Burhan-ı Katı*. (Cilt I-V). (*Haz.*. Muhammed Muin). Tahran: İbn-i Sina Kitabçısı. **BR-Muin**

Necip, E. N. (2008). *Yeni Uygur Türkçesi sözlüğü*. (*Çev*. İklil Kurban). (2. Baskı). Ankara: TDK. **YUyg.Tr**

Ölmez, Z. K. (1993). *Mahbūbü'l*-kulūb (inceleme-metin-sözlük*)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. **MK**

Ölmez, Z. K. (1996). *Ebulgazi Bahadır Han: Şecere-i terākime (Türkmenlerin soykütüğü)*. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 3, Ankara. **ŞT**

Rahimi, F. (2016). *Fethali Kaçar'ın Çağatay Türkçesi sözlüğü*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şeyh Süleyman Efendi (1298). *Lügat-i Çağatay ve Türki-yi Osmani*. (I. Cilt). İstanbul: Mehran Matbaası. **SL**

Tavkul, U. (2000). *Karaçay-Malkar Türkçesi sözlüğü*. Ankara: TDK. **Mlk.Tr**

TDK (1993). *Derleme Sözlüğü*. (Cilt I-IX). (2. Baskı). Ankara: TDK. **Derleme**

Thury, J. (1903). *A "Behdset-ül-Lugat" Czimü Csagataj Szotar*. Budapest.

Tören, H. (2001). *ʻAlī Şir Nevāyī Sedde-i İskenderī: inceleme-metin*. Ankara: TDK. **Sİ**

Vambery, H. (1867). *Čagataische Sprachstudien* [Çağatayca Dil Araştırmaları]. Leipzig. **Vambery**

Yudahin, K. (1988). *Kırgız sözlüğü*. (*Çev*. Abdullah Taymas). Ankara: TDK. **Krgz.Tr**

Yusuf Has Hacib (2008). *Kutadgu Bilig*. (*Çev*. Reşit Rahmeti Arat). (2. Basım). İstanbul: Kabalcı. **KB**

Zenker, J. T. (1866-1876). *Türkisch-Arabisch-Persisches Handwörterbuch (Dictionnaire Turc-Arabe-Persan)*. (Cilt I-II). Leipzig. **Zenker**

Extended Abstract

Chagatai Turkish, the second period of the North-East Turkic language, is a writing language that the Eastern Turks continue to use from the beginning of the 15th century until the beginning of the 20th century. After Nevāyī's death, various dictionaries began to be written on every corner of the world of Islam, so that his works could easily be read. These dictionaries, written mostly in the Ottoman Empire, Iran, Azerbaijan, India or Turkestan and having a great value for the history of Turkish language development have created a lexicographical schools. Also in the Iran field many Chagatai Turkish dictionaries were arranged to understand the works of ʻAlī Şīr Nevāyī. One of them was Luġat-ı Etrākiyye, written by Feṭḥ-ʻAlī Bin Kelb-ʻAlī Bin Mürşid Ḳulı Bin Feṭḥ-ʻAlī Ḳacar-ı Ḳazvīnī in 1861 in Iran and is a Chagatai Turkic-Persian dictionary. In this study, it has been attempted to reveal the characteristics of the dictionary we want to study in terms of lexical features. The page number of the submitted works is usually indicated by the first number in brackets, the number of couplets or sections given in publications is indicated by the second number.

The name of this work, which is a Chagatai Turkish-Persian dictionary written in Iran by Feṭḥ-ʻAlī Bin Kelb-ʻAlī Bin Mürşid Ḳulı Bin Feṭḥ-ʻAlī Ḳacar-ı Ḳazvīnī in 1861 in the name of Nāṣıruddīn Şāh (gov. h. 1264-1313), is Luġat-ı Etrākiyye. There are five manuscript copies in Iran. A total of seven manuscripts are known, along with Thury and Romaskeviç copies.

Thury pointed out some of their mistakes, emphasizing the way in which the LE was spoken, for example, how the words in the dictionary of Pavet de Courteille and Şeyḫ Süleymān were spoken and corrected Pavet de Courteille, Zenker and Budagov's mistakes in the spelling of words. Thury did not correct the misconceptions that were found in the LE dictionary and often arising from the works being utilized and presented them as materials not found in other dictionaries. In the context of these fallacies, here are some of the points he has drawn attention to, just to show the differences between the LE and the above-mentioned dictionaries.

As Thury said, dictionaries written by Eastern writers, especially Ḫulāṣa-yı ʻAbbāsī and Kalküta's dictionary is full of many false language materials because of the carelessness of the transcribers. Especially since Western Turkologists working from written sources have not been working critically enough and there is no guiding criterion, many errors have been transmitted to their dictionary from among them. Thury pointed out some of the material of the LE, comparing it to the dictionaries of Pavet, Süleymān, Zenker, Budagov and Vambery.

Hasan Eren, in Thury's work, corrected some of the words he had transmitted from the LE, criticizing his attitude towards using this dictionary with great confidence and unquestioning, and found some mistakes in old and new Chagatai dictionaries.

Though he criticized such people as Zenker, Pavet, Süleymān for using Chagatai Turkish dictionaries as uncritical and without reason, Thury himself did not make any reasoning and criticism of this dictionary, and did not show any falsehood of the dictionary. There are many errors that Thury can not detect in examples given from LE's language material. Without a doubt, most of the mistakes could be rectified if a work such as Senglāḫ was found in Thury's hands at that time. In the context of these misstatements or connotations usually stemming from the works used in the LE dictionary, it would be sufficient to give only a few examples from these mistakes, which are different from SG, usually originating from incorrectly authenticated copies of HA and not being corrected in Thury's list.

e/ė voices remained separated in LE, but did not separate in Thury's broadcast. There are some items that are predicted misread by Thury in examples given from LE's language material that are not found in other dictionaries. The manuscript in the possession of Thury is similar to the manuscript of M2 with the same name (Behcetü'l-Luġat). Although they do not bear the same name, there are examples of

similarity to the ML/İH manuscripts in the manuscript of Thury. Some of the misstatements or semantics in Thury's examples given from LE's language material that are not found in other dictionaries and originating from the manuscript in his hand could be corrected with the help of other manuscripts.

There are mistakes in LE originating from AŞ. There are mistakes in LE originating from BL. There are mistakes in LE originating from NS. There are mistakes in LE originating from SG. There are mistakes in LE originating from HA. In the LE there are mistakes originating from HA which have passed many dictionaries: Felken > Fesligen; Şingeg > Şėnlik; Sivürgülük > Sivüklük/Siviklik; Singüli > Sin̂girli yapraġ; Sıḫlayın > Sincileyin; Sınılmaḳ > Sılınmaḳ; Sılamaḳ > Sılmaḳ; Sırzaş > Sırdaş; Söytencilemek > Seytelçilemek; Sudat > Suvat; Suvaġın > Sudaġın; Sögür > Sögüd; Suḳur > Suḳsur; Sazu > Sayru; Saylamaḳ > Saplamaḳ; Digliş > Yekleş; Dolalı > Düley; Düsünmek > Düşünmek; Dodaġ > Duvaġ; Daḫır > Daḫsar. There are some interesting mistakes in LE. In the LE there are some points that correct the mistakes of other dictionaries. In this dictionary, there is a high probability that some uncorrected items or their meanings are wrong.

Nüshaların Tıpkıbasımından Örnekler

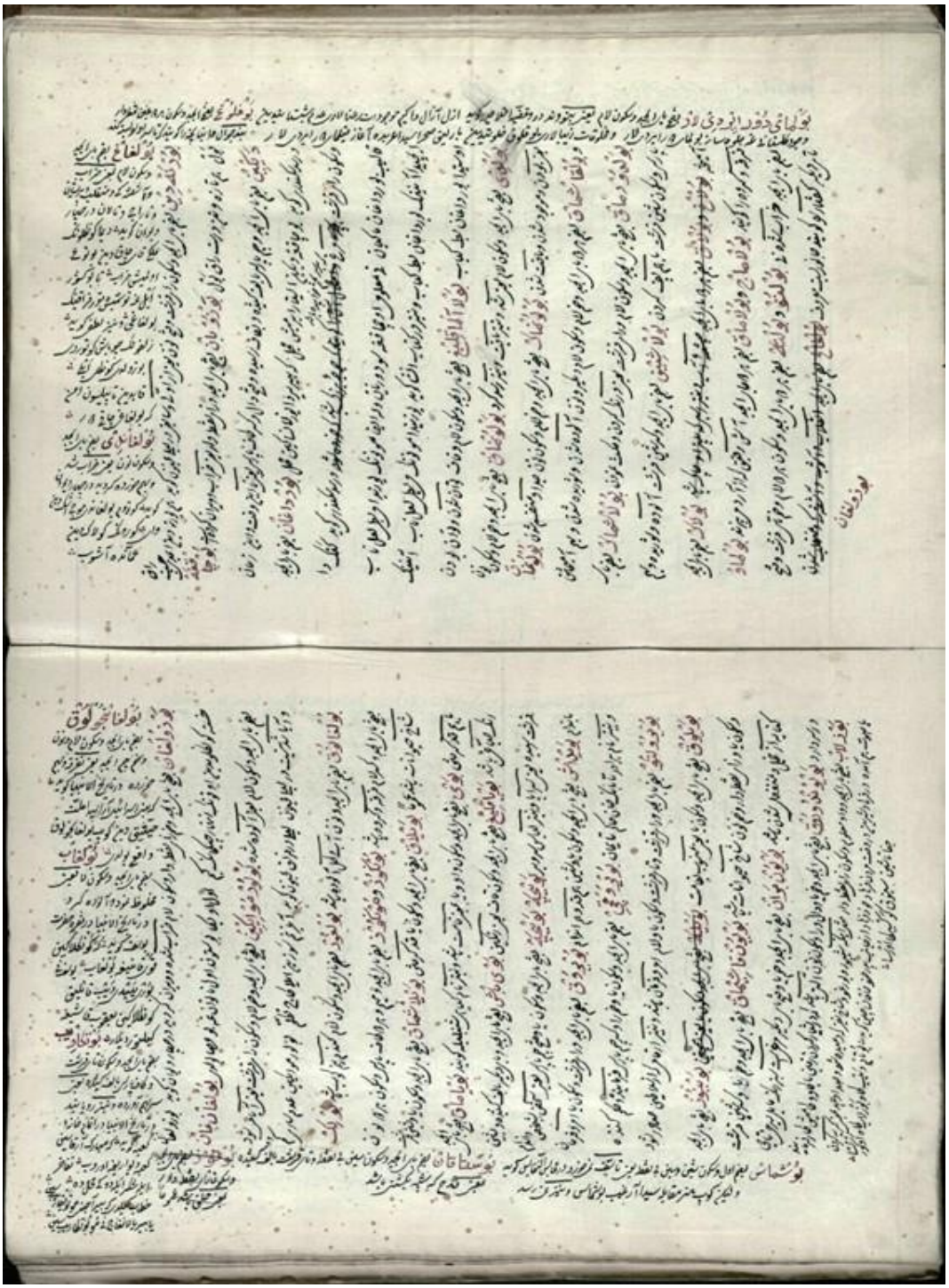

TÜ: İran-Tahran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Ktp., nr. B-150 (Etrākiyye)

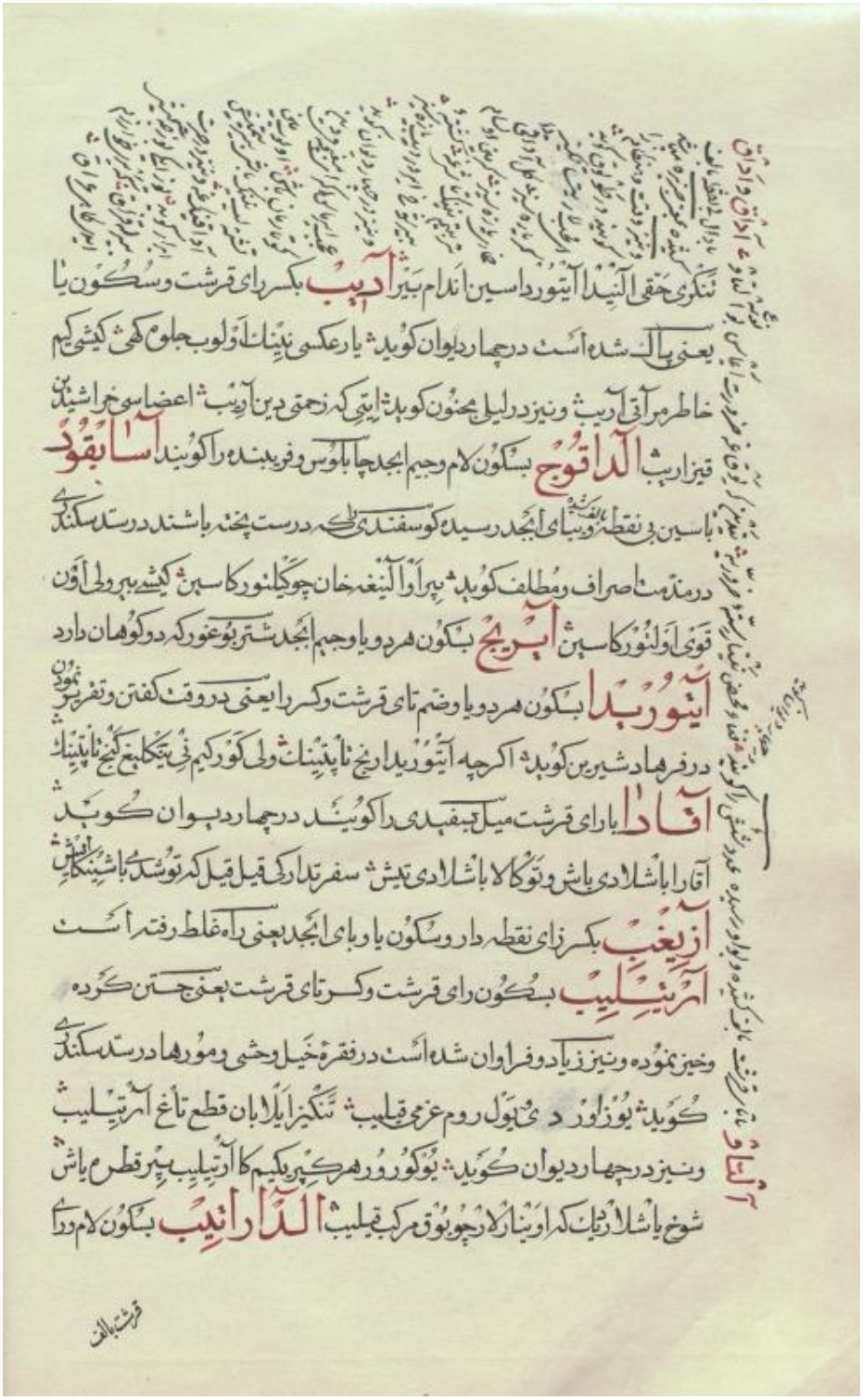

M1: İran-Tahran Milli Ktp. Nüshası, nr. F-1835 (Luġat-ı Etrākiyye)

M2: İran-Tahran Milli Ktp. Nüshası, nr. F-1836 (Behcetü'l-Luġat)

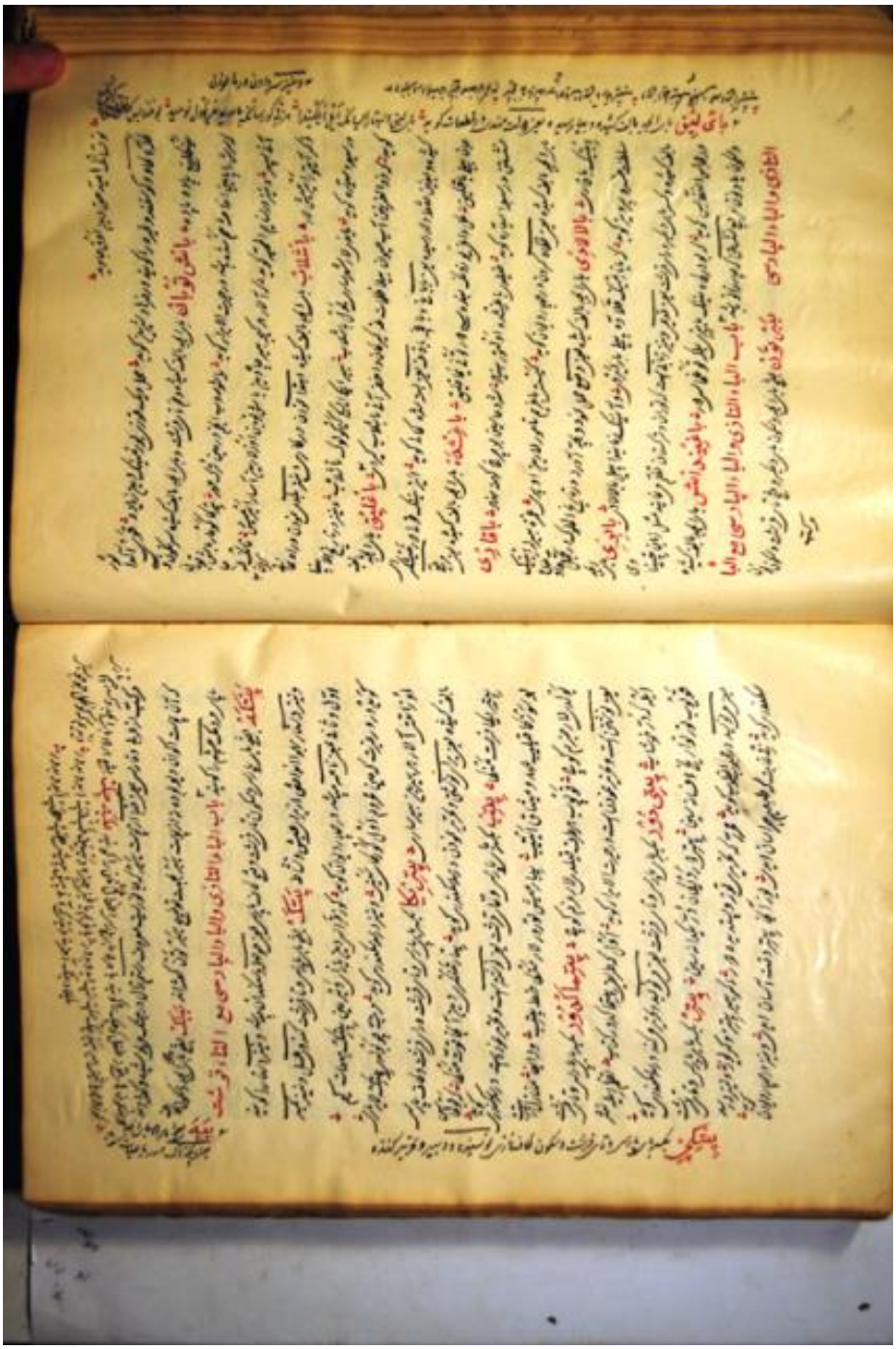

İH: İran-Kum Merkez-i İhya-yı Miras-ı İslami Ktp., nr. 4343 (Meḳalīd-i Türkiyye)

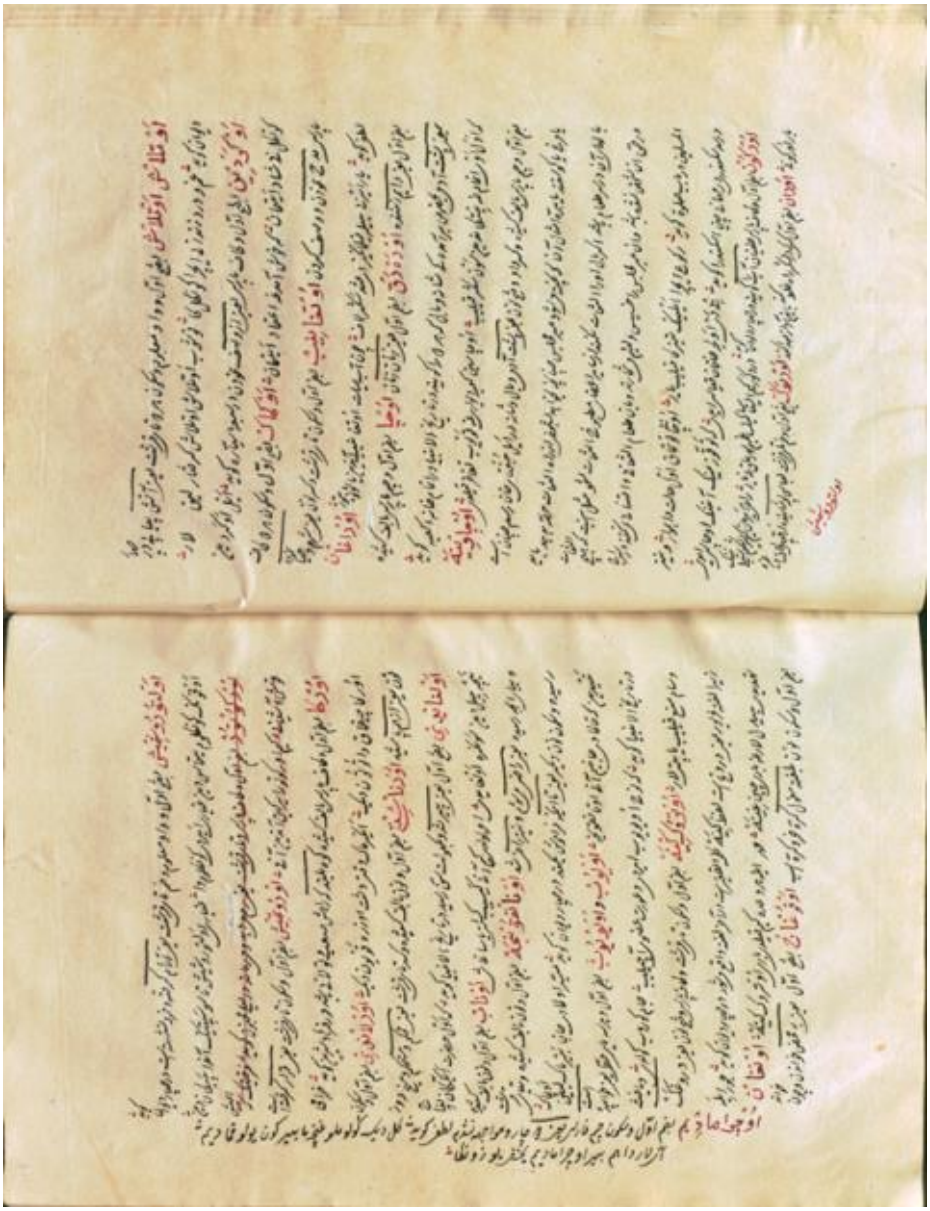

ML: İran-Tahran Melik Milli Ktp., nr. 396/1 (Meḳalīd-i Türkiyye)